

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA NİZAMİ GƏNCƏVİ İRSİ**KƏRİMOVA DİLARƏ ABUZƏR qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim*dilara_14@inbox.ru*Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, şair, Xəmsə, divan, türkçülük*

Dünya var olduğu gündən insanlar doğulur və sonra əbədiyyətə qərq olurlar. Lakin bir çox insan yaşadığı müddətdə şöhrətə qovuşub da yaddaşlarda qalması bacarmır. Çox nadir insanlar var ki, insanlıq onlarla fəxr edir və bu cür insanlar özlərindən sonra bir silinməz iz və əbədlilik mücəssəməsi qoymuş olurlar. Bu insanlar öz mənsub olduğu milləti də dünya durduqca tanıtdırır. Digər millətlərin qarşısında daha hörmətli edir. Xalq, millət və dövlət olaraq fəxr eləməliyik ki, bizim də bizə məxsus dahi insanlarımız az deyildir. Bu cür dahi və unudulmaz şəxsiyyətlərdən ən öndə olanı dövrünün həkimi, filosofu, mütəfəkkiri, şeyxi və şairi olan dahi azərbaycanlı Nizami Gəncəvidir. Həmin Nizami Gəncəvi ki, dövlət və xalq olaraq bizi ilk dəfə Birləşmiş Millətlər Təşkilatında, YUNESKO-da tanıdan əvəzolunmaz şəxsiyyətdir. Nizami Gəncəvinin şöhrəti bununla bitmir. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından olan Nizami Gəncəvi dünyanın bütün xalqlarının maraq göstərdiyi dahi şairdir. [1, s.56] Şairimizin 800 illik yubleyi bütün dünyada qeyd edilmişdi. Dahi Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindəki beş əsəri də dünya xalqlarının oxuya bilməsi üçün bir çox dillərə ingilis, ispan, italyan, türk, hind, çin, yapon, alman, fransız, çex, latış, litov, eston, macar, bolqar, fin, isveç, polyak, ərəb və s. kimi dillərə tərcümə edilmişdir. Hələ də öz marağını itirmədən oxunulmaqdadır. Zəngin daxili aləmi, özünəqədərki və yaşadığı dövrün tarixinə bələdliyi, yazdığı əsərlərdəki dərin fəlsəfi düşüncə və hikmət bütün insanlığın və bəşəriyyətin diqqət mərkəzində olub. Nizami Gəncəvinin zəngin irsi tək bizim və şərq dünyasının ədəbiyyatının deyil digər xalqlara mənsub ədəbiyyatların inkişafına əsaslı şəkildə təsirini göstərmişdir. Nizami Gəncəvi irsi özünün əzəməti, zənginliyi və xəlqiliyi sayəsində dünya mədəniyyəti xəzinəsinə daxil ola bilmiş. Artıq 9 əsrə yaxındır ki, Nizami Gəncəvi irsi xalqımızın mənəviyyatını və özünü bəşər bədii fikrinin qopmaz hissəsinə çevirmişdir. Mənəviyyatı və yaradıcılığı zəngin olan şairimizin bütün ömrü və zəngin ədəbi yaradıcılığı Azərbaycanın ən iri şəhəri olan Gəncə şəhəri ilə bağlıdır. Gəncə təkə həmin dövrdə Azərbaycan və Qafqazın ən iri şəhəri deyildi. Həmçinin Yaxın və Orta Şərqi mühüm mədəniyyət mərkəzi kimi tanınırdı Gəncə. Əsil adı Əbu Məhəmməd İlyas ibn Yusif olan Nizami Gəncəvi təxəllüsünü də Gəncə götürmüşdü. Tarixi mənbələrə görə Nizami Gəncəvi təxminən 1141-ci ildə Gəncə şəhərində o dövrdə mövcud olan Eldənizlər dövlətində, hazırkı Azərbaycan Respublikasının ərazisində dünyaya gəlmiş və 1209-cu ildə həmin yaşadığı Gəncə şəhərində də vəfat etmişdir. [2, s.358]

Nizami Gəncəvinin yaşadığı dövr elə bir dövr idi ki, saray ədəbiyyatı daha ön planda idi. Bununla yanaşı həmin dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının yeni bir qolu da saraylardan kənardə yaranmağa başlayırdı. Bu yeni qol daha güclü idi və ədəbi-mədəni mühitə təsirsiz ötüşmürdü. Nizami Gəncəvi də məhz bu dövr üçün ədəbiyyatın yeni demokratik qolunu yaradıcılarından idi. Bilindiyi kimi Nizami Gəncəvi saray şairi olmamışdır. Əgər ki, saray şairi olsaydı, Nizami öz dürüstlüyünü itirəcəyini və azad yaradıcılıq imkanının məhdudlaşdırılacağını bilirdi. Nizami Gəncəvi üçün ədəbiyyat, poeziya qazanc vasitəsi deyildi. Ürəyin dərinliklərindən, vətənə və insanlığa sevginin təsirindən gələn ideya-bədii ifadə vasitəsi idi. Buna baxmayaraq, Nizami

Gəncəvi əsərlərini müxtəlif sülalələrdən olan hökmdarlara həsr etmişdir. Nizami "Leyli və Məcnun" poemasını Əbu əl-Müzəffər Şirvanşaha, "Yeddi gözəl" poemasını isə Eldənizlərin rəqibi olan Ağsunqurlar sülaləsindən olan Marağa hakimi Əlaəddin Körpə Arslana həsr etmişdir. Nizami Gəncəvi öz beş poeması ilə ədəbiyyata yeni poetik nəfəs gətirmişdir. Sonralar bu beş poema "Xəmsə" adlandırıldı. Bu adla da Şərq ədəbiyyatında məşhur oldu. Dahi sənətkardan sonra bir çox davamçıları "Xəmsə" yaratmaq arzusunda olmuşdur. Lakin az sayda şair istəklərini həyata keçirtmişdi. Nizami Gəncəvinin "Xəmsə" sinə daxil olan əsərlər "Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İsgəndərnamə" dir. Bu ölməz beş poema hal-hazırda da böyük həvəslə oxunmaqda və qorunmaqdadır. [3, s.32-33] Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin beş poemadan ibarət "Xəmsə"sinin əlyazması bizim mədəniyyətimiz və ədəbiyyatımız üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin diqqətindən kənar qalmamışdır. Onun istəyi və təşəbbüsü ilə bərpa olunmuşdur. Artıq 2002-ci ildə bu qiymətli əsərin yenidən bərpasına başlanılmışdı. Bərpa olunmuş orjinal əlyazmanın elektron variantı Azərbaycanın Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin arxivində mövcuddur. Bununla yanaşı Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"si Avstriya Milli Kitabxanasında saxlanılır. Həmçinin "Azərbaycan əlyazmaları" sərgisində nümayiş etdirilir. XII-ci əsr Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi tərəfindən yazılmış şeirlər toplusu olan "Xəmsə"nin tam əlyazması Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunun ən dəyərli sənət incilərindən biridir. Dust Məhəmməd ibn Dərviş Məhəmməd Dərəxtiçi mövcud olan əlyazmanın üzünü 1636-cı ildə köçürmüşdür. [4, s.72] Əlyazmanın üzünü köçürən zaman Dust Məhəmməd öz işini sona yetirdikdən sonra əldə etdiyi ən qədim "Xəmsə"ni əlyazmasında müxtəlif qeydlər apardı. Əlyazmada qeyd olunan mətn 15-ci əsrdə yazı üslubu olan nəstəliq xətti ilə yazılıb. Bu da əlyazmanın yeganə olduğunu bir daha sübut edir. Əlyazmada olan hər bir şeirin başlığı o dövrdə var olan parlaq rənglərlə və qəşəng qızılı naxışlarla bəzədilib. Nizami öz poemalarında xalq yaradıcılığına yer vermişdir. Xalq yaradıcılığında olan ideya və mövzuları sənətkarlıqla işləyib zənginləşdirmişdir. "Sirlər xəzinəsi" və "Leyli və Məcnun" poemalarında şifahi xalq ədəbiyyatına istinadən yazılıb. Nizami Gəncəvi həmçinin özündən daha əvvəl yaşamış böyük sənətkarlarda istinad etdiyi istisna deyil. "Xosrov və Şirin" poemasını məşhur fars şairi Firdovsinin "Şahnamə" əsərindən ilhamlanıb qələmə almışdı. Xosrov və Şirin haqqında mövzuya bir çox şairlər müraciət etmişdir. Amma ən çox yayılan və şöhrət qazanmış Nizami Gəncəvinin yaratdığı "Xosrov və Şirin" poemasıdır. [5, s.211]

Dünya ədəbiyyatı, ədəbi-nəzəri fikri özünün təşəkkülündə bir sıra məlum mərhələlər keçib keyfiyyət baxımından dəyişdikcə, onun tarixində digər ədəbiyyatlar və ədəbiyyatşünaslıqlarla yeni münasibətlərə daxil olması, həm də öz əlaqələrini genişləndirib, yaxınlaşdırmaqla təsir mexanizmlərini də dəyişdirmişdir. Onu da qeyd etmək zəruridir ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı dünya ədəbi-nəzəri fikrindən yararlanmaqla özü də beynəlxalq ədəbi mübadiləyə daxil olub, öz təsirini göstərmək imkanı əldə edə bilmişdir. [8, s.50]

Nizami Gəncəvi həmçinin lirik şeirləri ilə tanınır. Nizaminin müxtəlif mənbələrdə mövcud olan şeirləri uzun müddət bir yerə cəm edilməmişdi. Bu səbəbdən alimlər Nizami lirikasından söz açmırdılar. Şairin divanı olduğuna şübhə ilə yanaşırdılar. Nizami Gəncəvinin əsərləri vahid olaraq "Divan"ında toplanmışdı. Bir çox mənbələrdə mənbələrdə Nizami Gəncəvinin "Divan" da olan lirik şeirlərin 20.000 beytə yaxın olduğu göstərilə də, onun yalnız çox kiçik bir hissəsi dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. İtib batmış nümunələr bizim ədəbiyyatımız üçün böyük itkidir. Nizami Gəncəvinin lirik irsindən əldə olan nümunələrin klassik şərq şeirinin ancaq üç şəkildə olduğu bizə məlumdu. Bu nümunələr qəsidə, qəzəl və rübai şekillərini əhatə edir. Bizə məlum olan nümunələr şairin zəngin lirik irsinin çox az bir hissəsini təşkil edir. Bu əsərlər sənətkarın lirik yaradıcılığının bədii xüsusiyyətləri ideya istiqaməti haqqında fikir formalaşdırmışdı. Bu əsərlər göstərir ki, insan və insan həyatı, taleyi, arzu və istəkləri Nizami Gəncəvi lirikasının əsas mövzusu olmuşdur. [6, s.211-212].

Nizami Gəncəvinin yaşadığı dövrdə və ərəzidə dil olaraq fars və ərəb dilləri üstünlük təşkil edirdi. O dövr üçün ərəb dili elmin və dinin dili, fars dili isə poeziya dili hesab olunurdu. Əhalinin

əksəriyyəti də bu dilldə danışırdı. Nizami Gəncəvidə öz əsərlərini fars dilində yazmışdır. Bu na baxmayaraq Nizami öz əsərlərində daim türkçülüüyü təbliğ etmişdir. Heç təsadüfi deyildi ki, farsdilli alimlər belə Nizaminin əsərlərini tədqiq edəndə "türk qoxusu gəldiyini" etiraf etmişlər. Nizami əsərləri "Kitabi-Dədə Qorqud", "Qutadqu bilik", "Divanü lüğət-it türk" və bir neçə qədim türk əsərləri ilə sıx bağlılığı var. Bu da bir daha sübut edir ki, Nizami Gəncəvi öz türk kökünə bağlı olub. Həmçinin bu əsərlərdən və mənbələrdən faydalanmışdı. [7, s.63]

Ölkəmizdə Nizami Gəncəvinin lirik əsərlərinin toplanması, tədqiqi və nəşri ilə bir çox ədəbiyyatşünas alimlər məşğul olmuşdur. Bunlardan M.Rəfili, H.Araslı, Ə.Mübariz, M.S.Ordubadı, A.Sultanov, R.Əliyev və başqalarını misal çəkmək olar. H.Araslı Nizami lirikasına bir neçə məqalə həsr etmişdir. İlk məqaləsini 1940-cı ildə "Ədəbiyyat qəzəti"ndə ilk Nizami Gəncəviyə həsr elədiyi elmi məqaləsini çap etdirir. Məqalədə Nizami yaradıcılığı və onun lirikası haqqında məlumat verir. Nizamidən sonrakı bütün dövrlərdə Nizami Gəncəvi irsi şairlərin hər zaman ilham mənbəyi olaraq qalmışdır. Nizami əsərlərinə Şərqdə və Qərbdə müxtəlif dillərdə 500-ə qədər şair nəzirə yazmışdır. Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatına və dünya ədəbiyyatına böyük töhfələr vermişdir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev Ulu öndərin davamçısı olaraq hər zaman ədəbiyyata böyük qayğı göstərmişdi. Bu səbəbdəndir ki, İlham Əliyev bu il 2021-ci ili "Nizami Gəncəvi ili" elan edib. Elə bu məqsədlə də, aprelin 21-də SDU-nun Xarici dillər kafedrasının təşkilatçılığı ilə doktorant və dissertantların Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyinə həsr olunmuş "Sözün işığı" adlı onlayn formatda elmi seminarının ilk iclası keçirilmişdir və kafedranın elmi tədqiqatçıları böyük həvəslə bu tədbirdə çıxış etmişdilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Rəfili M. Nizami / M.Rəfili. –Bakı: Qartal nəşr. –1998. –107s.
2. Araslı H. Nizami Gəncəvi / H.Araslı. –Bakı: Azərbaycan milli kitabxana, –1947. –632s.
3. Araslı H. Şairin həyatı / H.Araslı. –Bakı: Elm və Təhsil. –1967. –303s.
4. Yusifli X. Nizaminin lirikası / X.Yusifli. –Bakı: Elm. –1968. –402s.
5. Bertels Y.E. Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi / Y.E. Bertels. – Bakı, –1947. –368 s.
6. Qocayev M. Nizaminin insan fəlsəfəsi / M. Qocayev. –Bakı: Mürtəcim. –2011. –252s.
7. Cavad H. Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda / H.Cavad. –Bakı, –2010. –289 s.
8. İbrahimova, N. N. Dünya ədəbi-nəzəri fikri və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı / N. N. İbrahimova // SDU. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. – 2020. – Vol. 16. – No 4. – P. 50-54. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44598006>
9. Mədədzadə, K. M. Q. Nizami Gəncəvi əsərlərində fəlsəfi ideyalar / K. M. Q. Mədədzadə // SDU. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. – 2021. – Vol. 17. – No 2. – P. 54-56. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46294134>

РЕЗЮМЕ

НАСЛЕДИЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Керимова Д.А.

Ключевые слова: *Низами Гянджеви, поэт, Хамса, диван, Тюркизм*

Творчество выдающегося азербайджанского поэта Н. Гянджеви считается одним из наших величайших богатств. Его Хамса и лирические стихи - жемчужины классической восточной литературы. Он не был поэтом дворцов и поэтому показал свою преданность своему народу. Великого поэта все еще любят и помнят, хотя прошло девять веков. Период Низами известен своей персидской культурой, древними корнями, величием и роскошью. Несмотря на постоянное влияние чужеземных народов, вторгшихся в страну, он имел богатую традицию самовыражения в доисламской персидской культуре, музыке, архитектуре и литературе и характеризовался самосохранением, частичным изменением и адаптацией чужих элементов..

SUMMARY
NIZAMI GANJAVI HERITAGE IN AZERBAIJANI LITERATURE
Karimova D.A.

Keywords: *Nizami Ganjavi, poet, khamse, divan, Turkism*

The creativity of the prominent Azerbaijani poet N. Ganjavi is considered one of our greatest wealth. His "Khamse" and lyric poems are pears of the classical East literature. He was not the poet of the palaces and so he showed his loyal into his people. The great poet is still loved and remembered though 9 centuries have passed. The Nizami period is famous for its Persian culture, ancient roots, grandeur and luxury. Despite being constantly influenced by foreign peoples invading the country, it had a rich tradition of self-expression in pre-Islamic Persian culture, music, architecture and literature, and was characterized by self-preservation, partial change and adaptation of foreign elements.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	24.05.2021
	Son variant	05.07.2021